

**ERKENDELSENS FORPLIGTELSE:
POST-POSTSTRUKTURALISME**
Om Nini Prætorius' erkendelsesteoretiske argumentation
for den sociale ansvarligheds nødvendighed

Peter Berliner

I det første nummer af Psyke og Logos – fra 1980 – skrev Nini Prætorius en artikel, der stadig er lige så aktuel, som da den blev trykt, idet den handler om det ansvar, hver af os har for at behandle andre mennesker på en respektfuld og anerkendende måde, fordi vi er personer, og ingen logisk set kan være mere person end andre. Nini understregede, at mennesker er sprogbrugende og dermed har muligheden for at forholde sig – og dermed følger forpligtelsen til at handle socialt ansvarligt. Dette gælder også i enhver form for erkendelse, da vi, når vi fremsætter en beskrivelse eller en påstand, påtager os forpligtelser – også for de sociale konsekvenser, en sådan beskrivelse vil have. Respekten for – og anerkendelsen af – den anden som person må endvidere logisk betyde, at det politiske bør gå ud på en ligelig fordeling af magt, privilegier og fornødenheder.

1. Tak til Nini Prætorius

Fra dette nummer forlader Nini Prætorius redaktionen. Vi siger tak for mange års godt og inspirerende samarbejde – og vil gøre, hvad vi kan for at fortsætte ad det spor, som Nini var med til at udstikke allerede fra nummer 1 i 1980. Nini har bidraget meget væsentligt til, at Psyke og Logos har en lang tradition for at søge at fremme social ansvarlighed i forskning og praksis inden for psykologien og tilgrænsende fag – på en måde, der bunder i filosofisk og erkendelsesteoretisk argumentation og metodisk grundig forskning inden for psykologien.

I 1981 skrev Nini i sin disputats *Subjekt og objekt*:

... og intet i virkeligheden – endsige i vore semantiske systemer – sætter grænser for hvilke begrebssystemer etc., der vil kunne udvikles. Men det betyder ikke, at vi i en diskussion om en påstands korrekthed – eller i diskussioner i det hele taget – efter forgodtbefindende og vilkårligt kan ændre på de forpligtelser, man påtager sig ved at fremsætte en

beskrivelse, eller i det hele taget negligere eller betvivle det forhold, at man rent faktisk påtager sig forpligtelser i og med, at man fremsætter påstande (1981: 97).

Dette er social ansvarlighed omsat til praksis inden for psykologisk forskning. Når vi fremsætter en beskrivelse, påtager vi os et ansvar, dvs. et ansvar også for de sociale konsekvenser, en sådan beskrivelse vil have. En personlig erindring er, at dette citat præcist formulerede det engagement, der var i en række sociale transformationsprocesser dengang mange steder på jorden, f.eks. i den omformning af undervisningen i skolen i Kalallit Nunaat, der var i gang med en løsrivelse fra det danske undervisningssystem og hen mod en orientering mod nyskabelse og samarbejde med inuit i Canada og Alaska. Jeg læste citatet første gang en morgen, hvor jeg sad på Ilinniartissuaq (Grønlands Seminarium) og i en grå efterårs morgendæmring kiggede ud over fjorden: *Man påtager sig forpligtelser, når man fremsætter en beskrivelse eller fremsætter påstande.*

I det første nummer af Psyke og Logos – fra 1980 – skrev Nini en artikel, der stadig er aktuel, idet den handlede om det ansvar, hver af os har for at behandle andre mennesker på en respektfuld og anerkendende måde. I indledningen til det første nummer skrev Nini om sin artikel:

Hensigten med artiklen »Om oprør og biologi« har været at gøre opmærksom på, at ihvorvel mennesket er både et samfundsindivid og en biologisk organisme, så er der tvingende logiske grunde til, at mennesket qua sprogbruger og handlende, erkendende, reflekterende person, som kan beskrive sin egen situation, som har begreber om sandt og falsk, godt og ondt, etc., aldrig vil kunne beskrives som determineret af sin biologi eller de samfundsforhold, det befinder sig i (– endsige vil kunne siges at være determineret af noget som er mere elementært og som ikke implicerer eksistensen af sprog og sprogbrug, handlen og erkendelse) (1980: 3).

Nini understregede, at mennesker er sprogbrugende og dermed har muligheden for at handle socialt ansvarligt frem for blot at henvise til determineringer:

Dette er det næste af artiklens anliggender, nemlig at gøre opmærksom på, at en afgørende betingelse for menneskets samfunds- og kulturskaben netop er, at de er sprogbrugende personer, som kan give korrekte beskrivelser af deres situation – men at det også modsat dyrene, hvis adfærd er styret af instinkter, er menneskets fundamentale vilkår i sin samfundshandlen ikke blot at kunne beskrive sin situation korrekt, men at kunne forudse konsekvenserne af sin handlen (1980:3).

Dette er alvorlig tale. Hvis man går ind i en krig, ved man, at man er skyldig i, at mennesker bliver dræbt – hvis man kun tænker på sig selv, ved man, at man er skyldig i sin næstes lidelse. Man kan ikke henvise til uvidenhed eller tale om det kommende, utopiske samfund.

Nini skrev videre om sin artikel:

Artiklen slutter med en argumentation for, hvorledes det politiske bør gå ud på en ligelig fordeling af magt, privilegier og fornødenheder kan begrundes såvel i de objektive omstændigheder (vedrørende vor samfundseksistens' fortsatte beståen) som i det logiske forhold, at alle mennesker er personer og at ingen er mere personer end andre (1980: 4).

Vores samfund kan ikke bestå uden en ligelig fordeling af magt, privilegier og fornødenheder – og ej heller uden en respekt for, at alle mennesker er personer på lige vilkår. Det første betyder, at ingen skal udnyttes i forhold til magt eller for at skabe privilegier til nogle.

Den vigtige pointe er dernæst, at dette også skal indlejres i en beskrivelse, der fremmer helt fundamentale menneskerettigheder for alle: enhver er en person, altså et medmenneske.

Nini afsluttede sin præsentation af artiklen med en formaning:

I betragtning af (verdens)situationens alvor og i erkendelse af nødvendigheden af drastiske ændringer heri, er det forfatterens opfattelse, at det ikke bare har filosofisk, men også kan få væsentlig praktisk betydning, at vi besinder os på vore muligheder og forpligtelser qua personer (- og ikke bare som biologiske organismer eller som individer, hvis handlen siges at være determineret af de samfundsforhold, vi befinder os i) (1980: 5).

I selve artiklen skriver Nini videre om dette perspektiv:

...og det mod, den ildhu og fantasi menneskets kunne opvise, da det gjaldt kampen mod naturen og sygdomme, har vi endnu slet ikke set i tilsvarende målestok, når det gælder kampen mod de menneskeskabte uhyrligheder (Prætorius, 1980A: 29).

Nini fremhæver videre, at der er en fælles menneskelig opfattelse af, hvad der er rigtigt og forkert:

Dersom man foranstaltede en verdensomspændende opinionsundersøgelse, er der ikke den ringeste tvivl om, at der ville være et overvældende flertal imod f.eks. en oprustning til 6 milliarder dollars om dagen, imod forurenings- og produktions/konsumtionsvæbnet, imod

den ulige fordeling af ressourcer og arbejde og imod rovdrift på mennesker og natur (Prætorius, 1980A: 29).

Men alt går ikke godt:

In our society people are so very obviously not treated as persons, sharing the fundamental property of being persons. Instead we dispense privileges according to our secondary properties of being different and in so doing we succeed, paradoxically, in doing away with the immense value of our differences. Most of us are almost compelled to try to better our conditions relative to our neighbours and we create a society with the sad uniformity of strugglers, the depressing standardization of bees (citat fra P. Zinkernagel, i Prætorius, 1980A:55)

Her ser vi netop, hvorledes prioriteringen af forskelligheden ses som en kilde til fremmedgørelse og repressiv tolerance, idet den skjuler, at vi alle formateres ens i vores jagt på forskelligheden.

2. Debat og dialog

I en replik i Psyke og Logos nummer 2, 1980, skriver Søren Kjørup om Ninis artikel:

Vi er, skriver hun, »i modsætning til alle andre organismer personer, for nu at reservere en særlig betegnelse for det forhold, at vi er individer, som kan erkende og beskrive virkeligheden, os selv og de situationer, vi befinder os i, har befundet os i, og – i hvert fald i en vis udstrækning – vil komme til at befinde os i; vi er personer med en bestemt historie, baggrund, handlemuligheder og kultur.« Og heraf trækker hun to almene konklusioner af moralsk og politisk karakter, nemlig for det første at vi alle fundamentalt, qua personer, er lige (en kan ikke være mere person end en anden), og at der i det at være person også må ligge en forpligtelse til at betragte og behandle andre som personer. Hermed må grundlaget være lagt for en objektiv moral og politik (251).

Søren Kjørup udfordrer Ninis logik, men giver hende ret i at Peter Zinkernagel har et godt argument i følgende:

»We can disagree about values and valuations, but only with persons and we cannot, therefore, disagree about should count as a person: a person is something with which we can disagree. Unless we are in doubt about what we may disagree with and what we may not, we cannot really be in any doubt about what should count as a person. And

again, we can only disagree with something with which we share a great deal of common knowledge. Otherwise there would be nothing to disagree about, nobody to disagree with« (1980: 255-256).

Men Søren Kjørup anfægter, at argumentet holder:

Men vi har dog alle hørt om, at antikkens grækere vist slet ikke regnede ikke-grækere for mennesker; ikke-grækere var barbarer, hvilket netop udtrykte, at de var sproglige vrøvlhoveder, ikke-rationelle væsener, der snarere tilhørte kategorien dyr end kategorien personer, og som man vel derfor slet ikke ville finde på at engagere sig i diskussion med. Vi har i Danmark selv haft tider, hvor man skelnede mellem fri og ufri, næsten som en skelnen mellem mennesker og ikke-mennesker (1980: 256).

Og Søren Kjørup fortsætter ved at skrive:

Men hvordan skal vi kunne overbevise dem, der regner sig selv for personer, om at andre også er det, hvis de ikke ville drømme om at engagere sig i en diskussion med dem, de regner for ikke personer? Jeg, der mener at slaveri er på tværs af personbegrebet, kan engagere slaveejereren i en diskussion om problemet. Det vil han næppe have noget imod, for han anerkender mig som person. Men anerkender han også dermed implicit slaven som person – og dermed implicit også at slaveri er utilbørligt? I citatet hævder Peter Zinkernagel at i og med at slaveejereren og jeg kan indgå i en meningsfuld diskussion med hinanden, må vi ikke blot anerkende hinanden som personer, men også være enige om personbegrebets indhold. Men det er vel næppe nødvendigt; tværtimod er det netop det, diskussionen går ud på. Slaveejereren kan engagere sig i en diskussion med mig, fordi jeg er fri, hvilket for ham er et nødvendigt element i personbegrebet. Det er det ikke for mig (hvor »fri« betyder ikke-slave), og jeg vil netop overbevise ham om, at personbegrebet er eller bør være bredere end som så. Og jeg står næppe på nogen holdbar grund, hvis jeg vil hævde over for slaveejereren, at han implicit har givet mig ret ved blot at engagere sig i diskussionen med mig (1980: 257).

Nini går ind i dialogen med en replik i samme nummer af Psyke og Logos (2, 1980) ved at skrive, at det, Søren Kjørup beskriver, er praksis, men ikke den anførte logik:

Derimod giver han en mængde gode eksempler på, at man i praksis har vanskeligt ved at efterleve den – så vidt jeg kan se – logisk ubestridelige

kendsgerning, at vi alle er personer – og derfor også bør behandles som personer (Prætorius, 1980B: 267).

Og for at skærpe argumentet skrev Nini videre:

– Og så gad jeg i øvrigt nok se den slaveejer eller arbejdskøber, der ville benægte, at hans slaver eller arbejdere er i stand til at give en korrekt beskrivelse af f.eks. sin arbejdssituation, de funktioner, han eller hun udfører, de ordrer der modtages, – hvor han eller hun må befinde sig og navnlig hvor han eller hun ikke må eller kan befinde sig etc. etc. (Prætorius, 1980B: 268).

3. Perspektiver

På denne måde har Nini gennem sine artikler brugt filosofiske og erkendelsesteoretiske argumenter, herunder især logiske slutninger og konsekvenser, til at påpege, at den sociale ansvarlighed er uomgæelig som forståelsesform – om end den i praksis kan overskrides, knægtes og endog latterliggøres og benægtes. Nini har senere fulgt argumentationen op med undersøgelser omkring inter-subjektivitet og dialog (2002). På denne måde har Nini bidraget til at bruge teori, metode og forskning til at tale op imod den beskrivelse, Camus gav af det europæiske menneske (1951, dansk udgave 1970):

De glemmer det nærværende for det kommende, livets næring for magtens røg, forstædernes elendighed for en strålende fremtidsstat, den daglige retfærdighed for et illusorisk forjættet land. De opgiver tanken om individets frihed og drømmer om en besynderlig frihed for arten. (...) De tror ikke mere på det, som er, på verden og det levende menneske (285-286).

Over for dette satte Nini i sine tekster netop det levende menneske som person, sammen med andre (som inter-subjektivitet) og med sig selv (som unikt), som et oprør mod dogmatisme, om så den var teoretisk eller økonomisk begrundet, fordi dogmatismen som konsekvens netop har begrænsninger af respekten for det nærværende og for erkendelsens frihed.

Ninis argumentation er aktuell i dag med den såkaldte *post-poststrukturalisme*, der i et nyt perspektiv igen er interesseret i fænomener – både som tegn og som historiske, kulturelt medierede, organisationsformer. Dette kan føre til en pragmatisme, men en pragmatisme, der er begrundet i en opfattelse af, at bestemte organisationsformer har bestemte konsekvenser. Det vil sige, at det muligt at afdække (i et genskabt realisme-perspektiv) f.eks. de organisationsformer, der aktuelt fremmer organiseret vold og undertrykkelse – og de organisationsformer, der fremmer fred og social ansvarlighed

– gennem konkrete undersøgelser, der er båret af en etisk refleksivitet (og altså ikke af en dogmatisk, moralsk fordring). Post-poststrukturalismen gør det muligt at aktivere den psykologiske videnskab i dette perspektiv, f.eks. helt aktuelt ved at deltage aktivt i definitionen af evidens-begrebet, således at det kan rumme mere komplekse forhold end hidtil.

LITTERATUR

- CAMUS, A. (1970) *Oprøret*. København: Gyldendal.
- SØREN KJØRUP (1980) Vor egen synsvinkel – og evighedens. I *Psyke og Logos*, Vol. 1. 2. 235-258.
- PRÆTORIUS, N. (2001) Conditions for the Inter-Subjectivity of Public Knowledge and Personal Experience. *Psyke & Logos*. Vol. 23, 213-235.
- PRÆTORIUS, N. (1981) *Subjekt og objekt. En afhandling om psykologiens grundlagsproblemer*. København: Tnning & Appel.
- PRÆTORIUS, N. (1980B) Replik til Søren Kjørups indlæg »Vor egen synsvinkel – og evighedens«. I *Psyke & Logos*, Vol. 1. 2. 265-268.
- PRÆTORIUS, N. (1980A) Om oprør og biologi. *Psyke & Logos*. Vol. 1, 1. 29-58.